

TOHI FAKAHINOHINO MA'Á E

FĀMILÍ

TOHI FAKAHINOHINO MA'Á E

FĀMILÍ

Pulusi 'e he
Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní
Sōleki Siti, 'Tutā

© 1992, 1999, 2001, 2006 'e he Intellectual Reserve, Inc.

Ma'u 'a e totonu fakalao kotoa pē
Paaki 'i he 'Iunaiteti Siteiti 'o 'Ameliká

Fakangofua 'i he lea faka-Pilitāniá: 2/06

Fakangofua ke liliú: 2/06

Liliu 'o e *Family Guidebook*

Tongan

Fakahokohoko ‘o e Tohí

“Ko e Fāmili: Ko ha Fanongonongo ki Māmani”	iv
Fa’unga mo e Taumu’a ‘o e Fāmili	1
Ko Hono Ako’i ‘o e Ongoongolelé ‘i ‘Apí	5
Ko Hono Fakahoko e Ngaahi Fatongia Fakafāmili	14
Ako Fakatakimu’á	18
Ko Hono Fakahoko ‘i ‘Api ‘o e Ouau Lotu he Sāpaté (Ma’á e Ngaahi Fāmili ‘Oku Nofo ‘i ha Feitu’u Mama’ó)	19
Ngaahi Ouau mo e Ngaahi Tāpuaki ‘o e Lakanga Fakataula’eikí	21
Ko Hono Ma’u Mai ‘o e Ngaahi Nāunau ‘a e Siasí mo e Fakamatala Fekau’aki mo e Hisitōlia Fakafāmili	30

“Ko e Fāmīlī: Ko ha Fanongonongo ki Māmani”

I he 1995, na’e tuku mai ai ‘e he Kau Palesitenisī ‘Uluakī mo e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uā ‘a e “Ko e Fāmīlī: Ko ha Fanongonongo ki Māmani.” Ko e fanongonongo ko ‘enī ko hano fakahaa‘i mo fakapapau‘i mai ia ‘o e ngaahi tokāteline mo e ngaahi founa ngāue ‘a e Siasī kuo toutou fakahā mai ‘e he kau palōfitā ‘i he kotoa ‘o e hisitōlia ‘o e Siasī. ‘Oku ‘i ai ha ngaahi tefito‘i mo‘oni mahu‘inga ai ki he fiefia mo e lelei ‘a e fāmīlī kotoa pē. ‘Oku totonu ke ako ‘e he kau mēmīpa ‘o e fāmīlī ‘a e fanongonongo ni pea nau mo‘ui‘aki hono ngaahi akonakī.

“Ko kimautolu, ko e Kau Palesitenisī ‘Uluaki pea mo e Fakataha Alēlea ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Ua ‘o e Siasī ‘o Sīsū Kalaisī ‘o e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Nī, ‘oku mau fakahā heni he loto mālū‘ia, ko e mali ‘i ha vā ‘o ha tangata mo ha fefine na’e tu‘utu‘uni ia ‘e he ‘Otuā pea ko e fāmīlī ko e uho ia ‘o e palani ‘a e Fakamo‘uí ki he iku‘anga ta‘engata ‘o ‘Ene fānaú.

“Ko e kakai kotoa pē—‘a e tangata mo e fefine—na’e fakatupu ia ‘i he tatau ‘o e ‘Otuā. Ko e tokotaha fakafō‘ituitui kotoa pē ko e foha mo e ‘ofefine ia ‘o ha mātu‘a fakalangi, pea ‘i he‘ene peheé, ‘oku ma‘u ai ‘e he tokotaha kotoa pē ha natula fakalangi pea mo ha iku‘anga pau. Ko e tu‘unga tangata pe fefinē ko ha ‘ulungāanga mahu‘inga ia ‘oku ‘ilo‘i ai ‘a e tu‘unga mo e taumu‘a ‘o e tokotaha fakafō‘ituitui, ‘i he maama fakalaumālié, mo e mo‘ui fakamatelié pea mo e ta‘engatā.

“I he maama fakalaumālié, na’e ‘ilo‘i ai mo hū ‘a e ngaahi foha mo e ngaahi

‘ofefine fakalaumālié ki he ‘Otuā ko ‘enau Tamai Ta‘engatā mo nau tali ‘a ‘Ene palani ‘e tu‘unga ai ha lava ‘a ‘Ene fānaú ‘o ma‘u ha sino fakamāmani pea mo ha taukei ‘i he māmanī ke fakalalakaka hake ki he haohaoá, mo ‘ilo‘i fakapapau ‘a hono iku‘anga fakalangi ‘i he‘ene tu‘u ko e ‘ea hoko ki he mo‘ui ta‘engatā. ‘Oku fakafai-ngofua‘i ai ‘e he palani fakalangi ‘o e fiefia ‘a e feohi fakafāmīlī ke tolonga atu ‘o ‘oua na‘a ngata pē ‘i he fa‘itoká. ‘Oku faka‘atā foki ‘e he ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava toputapu ‘i he ngaahi temipale toputapú ki he toko taha kotoa pē ke ne foki ki he ‘ao ‘o e ‘Otuā pea mo e ngaahi fāmīlī ke fakataha‘i ‘o ta‘engata.

“‘Oku fekau‘aki ‘a e fuofua fekau na’e tuku ‘e he ‘Otuā kia ‘Ātama mo ‘Ivī pea mo e me‘a te na malava ‘i hona tu‘unga fakamātu‘a ko e husepāniti mo e uaifī. ‘Oku mau fakahā ai heni ‘oku kei tu‘u ma‘u pē ‘a e fekau ko ia ‘a e ‘Otuā ki he‘ene fānaú ke nau fanafanau mo fakatokolahi ‘a māmanī. ‘Oku mau toe fakahā foki heni kuo ‘osi

tu'utu'uni 'e he 'Otuá ke toki ngāue-
'aki pē 'a e ngaahi mālohi toputapu 'o
e fakatupú 'e ha tangata mo ha fefine
kuó na 'osi mali fakalao ko ha huse-
pāniti mo ha uaiifí.

“ 'Oku mau fakahā heni ko e founa
ko ia 'oku fakatupu ai 'a e mo'ui faka-
matelié, ko ha tu'utu'uni fakalangi ia.
'Oku mau fakamo'oni atu ki hono
haohaoa 'o e mo'uí pea mo hono
mahu'inga 'i he palani ta'engata 'a e
'Otuá.

“ 'Oku 'i ai ha fatongia toputapu 'o e
husepāniti mo e uaiifí ke na fe'ofa'aki
mo fetauhi'aki pea ki he'ena fānaú
foki. He 'ko e fānaú ko ha tofi'a mei
he ['Eikí'] (Saame 127:3). 'Oku ma'u
'e he mātu'á ha fatongia toputapu ke
ohi hake 'a 'enau fānaú 'i he 'ofa mo
e mā'oni'oni, mo tokonaki ma'a 'enau
ngaahi fiema'u fakatu'asinó mo faka-
laumālié, pea hīnoi'i kinautolu ke nau
fe'ofa'ofani mo fetauhi'aki, mo tauhi
'a e ngaahi fekau 'a e 'Otuá pea hoko
ko ha kau tangata'ifonua tauhi lao
'i ha feitu'u pē 'oku nau nofo aí. Kuo
pau ke 'eke'i mei he husepāniti mo e
uaiifí—'a e tamai mo e fa'ē kotoa pē—
'i he 'ao 'o e 'Otuá 'a e anga 'o 'enau
fakahoko 'o e ngaahi fatongiá ni.

“Ko e fāmilí ko e tu'utu'uni ia 'a e
'Otuá. Pea 'oku mahu'inga 'a e mali 'a
e tangatá mo e fefiné ki He'ene palani
ta'engatá. 'Oku ma'u ai 'e he fānaú
ha totonu ke fanau'i kinautolu 'i he
ngaahi ha'i 'o e nofo malí, pea ke ohi
hake kinautolu 'e ha tamai mo ha fa'ē
'okú na tauhi 'a e ngaahi fuakava 'o e
malí 'i he fai tōnunga kakato. Ko e

fiefia ko ia 'i he mo'ui fakafāmilí 'oku
meimei ke toki a'usia pē ia 'i he taimi
kuo langa ai 'a e fāmilí 'i he ngaahi
akonaki 'a e 'Eikí ko Sisū Kalaisí.
'Oku fa'u mo pukepuke 'a e nofo-
malí mo e ngaahi fāmilí 'oku fiefiá 'i
he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e tuí, lotú,
fakatomalá, fa'a fakamolemolé, faka-
'apa'apá, 'ofá, manava'ofá, ngāué pea
mo e ngaahi 'ekitiviti 'oku fakatupu-
lakí. Tu'unga 'i ha palani fakalangi,
'oku 'a e ngaahi tamaí ai, ke nau
pule'i honau fāmilí 'i he 'ofa mo e
mā'oni'oni pea ko honau fatongiá ke
tokonaki 'a e ngaahi fiema'u 'o e
mo'uí pea mo ha malu'i ma'a honau
ngaahi fāmilí. Ko e tefito'i fatongia
'o e ngaahi fa'eé ke lehilehi'i hake
'a 'enau fānaú. 'I he ngaahi fatongia
toputapú ni, 'oku ha'isia ai 'a e
ngaahi tamaí mo e ngaahi fa'eé ke
nau fetokoni'aki ko ha kaungā-ngāue
tu'unga tatau. Ka 'e fie ma'u ke fai
ha liliu fakafo'ituitui ia 'o ka hoko ha
faingata'a'ia fakaesino, mate, pe ko
ha ngaahi toe tūkunga kehe. 'Oku
totonu ai ke tokoni 'a e kāinga ofí
'i hano fie ma'u.

“ 'Oku mau fakatokanga atu ko e
ni'ihi fakafo'ituitui ko ia 'oku nau
maumau'i 'a e ngaahi fuakava 'o
e anga-ma'á, 'a kinautolu 'oku nau
ngaohi kovi'i 'a e malí pe fānaú, pe
'oku 'ikai ke nau fakahoko honau
ngaahi fatongia fakafāmilí, te nau
tu'u 'i ha 'aho 'o fai ha fakamatala
'i he 'ao 'o e 'Otuá. Ko e tahá, 'oku
mau toe fakatokanga atu 'e hanga
'e he movetevete 'o e fāmilí 'o 'omi
ki he kakaí fakatāutaha, tukui koló,

mo e ngaahi pule'angá 'a e ngaahi fakamamahi na'e kikitē'i 'e he kau palōfita 'o e kuonga mu'á mo ono-pōnī.

“ 'Oku mau kole ai ki he tangata'i fonua falala'anga mo e kau 'ōfisa

fakapule'anga 'i he feitu'u kotoa pē ke mou poupou'i 'a e ngaahi lao kuo fokotu'u ke ne pukepuke mo fakamā-lohia 'a e fāmīlī, 'i he'ene hoko ko e tefito'i 'iuniti mahu'inga 'o e sōsaietī.”
(*Tūhulu*, Sune 1996, 10–11).

Fa'unga mo e Taumu'a 'o e Fāmilí

Fa'ungá

'Oku toputapu 'a e fāmilí 'i he Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní pea ko e 'iuniti fakasōsiale mahu'inga taha ia 'i taimi mo 'itānití. Kuo fokotu'u 'e he 'Otuá 'a e ngaahi fāmilí ke 'omi ai ha fiefia ki

He'ene fānaú, malava ai ke nau ako ki he ngaahi tefito'i mo'oni totonú 'i ha 'ātakai 'o e 'ofá pea mo teuteu'i kinautolu ki he mo'ui ta'engatá.

Ko e 'apí ko e feitu'u lelei taha ia ke ako'i, ako pea mo fakahoko ai 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongo-leleí. Ko e feitu'u ia 'oku ako fakafō'i-tuitui ai 'a e tokotahá ke ne tokonaki ha me'atokoni, vala, nofo'anga pea mo ha ngaahi me'a kehe 'okú ne fie-ma'ú. 'Oku totonu ke hanga 'e he tamaí, fakataha mo e tokoni 'a e fa'éé 'i he'ena hoko ko ha kaungā ngāue tu'unga tataú, 'o tokoni'i 'a e mēmipa kotoa pē 'o e fāmilí ke ne:

- Fekumi ki he mo'oní pea fakatupu-laki 'ene tui ki he 'Otuá.

- Fakatomala mei he ngaahi angahalá, papitaiso ke ma'ú 'a e fakamolemole'i 'o e ngaahi angahalá, hoko ko ha mēmipa 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní pea ma'ú 'a e Laumālie Mā'oni'oni.
- Talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá, ako mālohi 'a e folofolá, fai ha lotu fakatātutaha faka'aho pea tokoni'i 'a e ni'ihī kehé.
- Vahevahe 'a e ongoongolelei ki he ni'ihī kehé.

- Ma'ú hono 'enitaumení pea mali 'i he temipalé ki he ta'engatá mo ha hoa 'oku mo'ui taau, fa'ú ha 'api fiefia mo'oe fāmilí pea tauhi 'a e fāmilí 'i he 'ofa mo e feilaulau.

- Fekumi ki ha ngaahi fakamatala fekau'aki mo e ngaahi kui kuo pekiá pea fakahoko ma'anautolu 'a e ngaahi ouau fakatemipalé.
- Tokonaki ma'a 'enau mo'ui lelei fakalaumālie, fakasōsiale, fakatu'a-sino mo fakaelotó.

'Oku tokanga'i 'e he tamai 'a e fāmilí pea 'okú ne fatongia'aki hono ako'i e fānaú mo tokonaki 'a e ngaahi fie ma'ú 'o e mo'uí ma'a hono fāmilí. 'Oku ma'ú 'e he tamai mo'ui taau mo fe'unga 'i he Siasi, 'a e faingamālie ke ne ma'ú 'a e lakanga fakataula'eikí, 'a ia ko e mālohi mo e mafai ke ngāue 'i he huafa 'o e 'Otuá. 'I he mālohi mo e mafai ko 'ení, 'oku hoko leva ai 'a e tamai ko e taki lakanga fakataula'eikí 'o hono fāmilí. 'Okú ne tataki hono fāmilí 'i he'enau teuteu ke foki ki he 'ao 'o 'etau Tamai Hēvaní. Ko hono uai'í 'a hono hoa, kaungā ngāue mo e tokoni mahu'inga taha kiate iá. 'Oku totonu ke feongoongoi 'a e husepānití mo e uai'í 'i he me'a kotoa pē 'oku fekau'aki mo e fāmilí pea mo e 'apí.

'Oku totonu ke tokonaki 'e he tamai 'a e ngaahi fie ma'ú fakalaumālie 'a hono fāmilí. 'Oku totonu ke ne fakapapau'i 'oku ako'i kiate kinautolu 'a e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí pea totonu ke ne fai 'a e me'a kotoa pē te ne lavá ke fakalotolahi'i mo tokoni'i kinautolu ke talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Eikí.

'E lava 'e ha tamai 'okú ne ma'ú 'a e lakanga fakataula'eikí 'o tāpuaki'i hono fāmilí mo tokonaki ma'a 'enau ngaahi fie ma'ú fakalaumālie. 'I he

mafai 'o e lakanga fakataula'eiki totonú pea fakataha mo hano *fakamafai'i 'e hono taki lakanga fakataula'eiki*, 'e lava 'e he tamaí 'o:

1. Fakahingoa mo tāpuaki'i 'a e fānaú.
2. Papitaiso 'a e fānaú (mo ha ni'ihi kehe).
3. Hilifakinima 'a e fānaú (mo ha ni'ihi kehe) 'o fakama'u kinautolu ko e mēmipa 'o e Siasí pea foaki kiate kinautolu 'a e Laumālie Mā'oni'oni.
4. Foaki 'a e lakanga fakataula'eiki ki hono ngaahi fohá (mo ha ni'ihi kehe) pea fakanofu kinautolu ki ha tu'unga 'i he lakanga fakataula'eiki.
5. Tāpuaki'i mo tufaki 'a e sākalamē-nití.
6. Tāpuaki'i 'a e fa'itoká.

'E lava 'e ha tamaí 'okú ne ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí 'o fakatapui 'a e lolo tapú mo tāpuaki'i hono fāmilí mo ha ni'ihi kehe 'i he taimi 'oku nau puke aí pea mo 'oange ha ngaahi tāpuaki makehe 'i ha ngaahi taimi kehe 'e fie ma'u ai, 'o 'ikai ha toe fakamafai'i mei he'ene taki lakanga fakataula'eiki. (Vakai ki he peesi 21–29 'i he tohi fakahinohino ko 'ení ki ha ngaahi fakahinohino fekau'aki mo hono fakahoko 'o e ngaahi ouau mo e ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eiki.)

'Oku totonu ke fakapapau'i 'e he tamaí 'oku kau kakato hono fāmilí ki he ngaahi tefito'i fatongia 'e tolu ko 'ení:

1. Mateuteu fakafo'ituitui mo fakafā-milí 'i he tafa'aki fakalaumālie mo fakatu'asinó.

2. Vahevahe 'o e ongoongoleléi.

3. Hisitōlia fakafāmilí mo e ngaahi ouau fakatemipale ma'á e kakai mo'uí mo e kau pekiá.

Ko e fa'éé ko ha hoa ngāue tu'unga tatau pea mo ha tokoni ia ki hono husepānití. 'Okú ne tokoni kiate ia ke ako'i ki he'ena fānaú 'a e ngaahi fonu 'o e 'Otuá. Kapau 'oku 'ikai ha tamaí he 'apí, 'oku tokanga'i leva 'e he fa'éé 'a e fāmilí.

Kuo pau ke taumu'a taha pē 'a e tamaí mo e fa'éé. 'Oku totonu ko 'ena taumu'á ke teuteu'i 'a e kau mēmipa kotoa pē 'o e fāmilí ke toe foki hake ki he'etau Tamai Hēvaní. 'Oku totonu ke na uouangataha 'i he'ena ngāue'i 'a e taumu'a ko 'ení. Kuo fokotu'u 'e he 'Eiki 'a e Siasí ke tokoni ki hono ako'i mo tokanga'i 'e he ngaahi tamaí mo e ngaahi fa'éé 'a honau fāmilí.

'I he taimi 'oku 'omi ai 'a e fānaú ki he fāmilí, 'oku totonu ke 'ofa'i kinautolu 'e he mātu'á, ako'i kiate kinautolu 'a e ngaahi mo'oni 'o e ongoongoleléi pea hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga 'o e mo'ui mā'oni'oni. 'Oku totonu ke ako mo tauhi 'e he fānaú e ngaahi fekau 'a e 'Otuá. 'Oku totonu ke nau faka'apa-apa'i mo talangofua ki he'enau mātu'á.

'Oku makatu'unga e mālohi 'a e Siasí 'i he ngaahi fāmilí mo e ni'ihi fakafo'ituitui 'oku nau mo'u'aki 'a e ongoongoleléi 'o Sisū Kalaisí. 'Oku fakafalala 'a e lahi 'o e fiefia 'e a'usia 'e ha fāmilí 'i he

ngaahi tāpuaki 'o e ongoongoleléi, ki he tu'unga mahino ne ma'u 'e he tamaí mo e fa'eé pea mo e anga 'o 'ena faka-hoko hona ngaahi tefito'i fatongia fakaemātu'á. 'Oku 'ikai pē ha taimi 'e 'oange ai 'e he Siasí ki he ngaahi tamaí mo e ngaahi fa'eé ha ngaahi polokalama pe ngaahi fatongia 'e tau-lōfu'u pe fakalotofo'i kiate kinautolu pe hoko ai ha'anau li'aki 'a e ngaahi tefito'i fatongia ko 'ení.

Taumu'á

Koe'uhí 'oku 'ofa'i kitautolu 'e he'etau Tamai Hēvaní, 'okú Ne finangalo ai ke hakeaki'i kitautolu 'o hangē ko Iá. Kuó Ne 'omi ke tokoni kiate kitautolu, ha palani ke tau muimui ki ai 'o fakatefito he ngaahi fono fakalangi ko 'eni 'o e mo'oní. Ko kinautolu 'oku nau 'ilo ki he palani pea nau muimui faivelenga

ki aí, te nau hoko ha 'aho 'o hangē ko e Tamai Hēvaní pea nau fiefia 'i he fa'ahinga mo'ui 'okú Ne ma'ú.

Ko ha kongá 'o e palani ko iá ke tau mavahe mei he langí 'o ha'u ki he māmaní. 'Oku tau ma'u heni ha sino fakamatelie, ako 'o fakafou 'i he ngaahi me'a 'oku tau a'usiá pea fakamo'oni'i 'etau mo'ui taau ke toe nofo 'i he 'ao 'o e 'Otuá. 'Oku tau fakahaa'i 'etau mo'ui tāu 'aki 'etau fili tau'atāina ke tauhi 'Ene ngaahi fonó. (Vakai, 'Ēpalahame 3:23–25; 2 Nifai 2:27.)

Ke tokoni ki he'etau teuteu ke mo'ui fakataha mo e Tamai Hēvaní, ko ia kuó Ne fokotu'utu'u ai kitautolu ki ha ngaahi fa'unga fakafāmilí. 'E lava ke fakataha 'o ta'engata hotau ngaahi fāmilí, 'o fakafou 'i he ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava toputapú.

Ko Hono Ako'i 'o e Ongongolelei 'i 'Apí

Ko Hono Ako'i 'o e Fānau 'i he Angalelei mo e 'Ofa

Kuo fekau'i 'e he 'Eiki' 'a e ngaahi mātu'á ke ako'i 'a e ongoongolelei ki he'enu fānau. Na'á Ne folofola 'o pehē:

"Pea ko e tahá, kapau 'oku ma'u ha fānau 'e ha ongo mātu'á 'i Saione pe 'i ha taha 'o hono ngaahi siteiki, 'a ia kuo fokotu'ú, 'a ia 'oku 'ikai ke nau ako'i 'a kinautolu ke mahino ki ai 'a e akonaki 'o e fakatomalá mo e tui kia Kalaisi ko e 'Alo 'o e 'Otua mo'uí, pea mo e papitaisó mo e foaki 'o e Laumālie Mā'oní'oni 'i he hilifaki 'o e nima 'o ka nau ka ta'u valu, 'e 'i he 'ulu 'o e mātu'á 'a e angahalá.

"He 'e hoko 'eni ko e fono ki he kakai 'oku nofo 'i Saioné, pe 'i ha taha 'o hono ngaahi siteiki 'a ia kuo fokotu'ú.

"Pea 'e papitaiso 'a 'enu fānau ki he fakamolemole 'o 'enu ngaahi angahalá 'o ka nau ka ta'u valu, pea ma'u 'a e hilifaki 'o e nimá.

"Pea ke nau ako'i foki 'enu fānau ke lotu, pea ke 'a'eva 'o angatonu 'i he 'ao 'o e 'Eiki'" (T&F 68:25–28).

'Oku totonu ke faiako e mātu'á 'i he angalelei mo e 'ofa, 'o nau manatu'i e na'ina'i 'a e 'Aposetolo ko Paulá ke "tauhi [enu fānau] 'i he akonaki mo e fakapoto [mei] he 'Eiki'" ('Efesō 6:4).

Ako Fakafāmilī 'o e Folofolá

Te tau lava 'o hangē ko 'etau Tamai Hēvaní pea fiefia 'i he fa'ahinga mo'ui 'okú Ne mo'ui aí 'o kapau pē te tau tauhi 'a e ngaahi fono 'a ia 'oku fakatefito ai e tāpuaki ko iá (vakai, T&F 130:20–21). Ki mu'a pea tau lava 'o mo'ui'aki e ngaahi fono ko iá, kuo pau ke tau 'ilo'i pe ko e hā 'a e ngaahi fono ko iá. " 'Oku 'ikai lava ke fakamo'ui ha tangata 'i he ta'e'iló" (T&F 131:6).

Ko Sisū Kalaisi 'a hotau takí mo e tokotaha 'okú Ne 'omi 'etau fonó. 'Okú Ne 'afio'i 'a e founga mo e ngaahi fono kuo pau ke tau tauhi, pea kuó Ne fakaafe'i kitautolu ke tau muimui kiate Ia. Na'á Ne pehē, "Ko au ko e hala mo e mo'oni pea mo e mo'ui; 'oku 'ikai ha'u ha tangata 'e taha ki he Tamai, kae 'iate au" (Sione 14:6). Ke tau hoko 'o hangē ko 'etau Tamai Hēvaní pea toe foki kiate Iá, kuo pau ke tau 'ilo pea muimui ki he ngaahi akonaki 'a Sisú. 'Oku tau ma'u 'a e folofolá ke tokoni ki he'etau ako ki he mo'ui, ngaahi akonaki mo e ngaahi fekau 'a Sisū Kalaisi.

Ko e ngaahi tohi 'e fā 'oku tali 'e he Siasí ke hoko ko e folofolá, ko e Tohi Tapú, Tohi 'a Molomoná, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá pea mo e Mata'itofe Mahu'ingá. 'Oku nau fakamatala'i 'a e ngaahi fono 'o e ongo-ongoleléi pea mo e ngaahi tūkunga te tau lava 'o fakafuofua 'aki e ngaahi fakakaukau, ngaahi tō'onga mo e ngaahi akonaki kotoa pē. 'Oku nau tokoni ke tau 'ilo ki he mo'ui mo e ngaahi akonaki 'a Sisū Kalaisi pea 'omi foki ai mo ha ngaahi sippinga

'a ha kakai ne nau tui ki he 'Otuá mo tauhi 'Ene ngaahi fekau.

Kuo ako'i kitautolu 'e Sisū ke tau fekumi mo ako 'a e folofolá (vakai, Sione 5:39; 3 Nīfai 23:1; T&F 88:118).

'Oku totonu ke ako fakataha ma'u pē 'e he ngaahi fāmilī 'a e folofolá ke nau 'ilo mo muimui ai ki he ngaahi akonaki 'a e 'Eikí. 'Oku totonu ke tākaki fakataha mai 'e he ongo mātu'á 'a hona fāmilī 'i ha taimi pau he 'aho takitaha ke nau ako mo alea'i ai 'a e folofolá. 'Oku totonu ke ma'u 'e he tokotaha kotoa pē 'oku lava ke lau-tohi, ha faingamālie ke ne laukonga ai mei he folofolá.

'E lava 'e ha mēmipa 'o e fāmilī 'o fai ha lotu ki mu'a pea lau 'a e folofolá mo kole ai ki he Tamai Hēvaní ke ne tāpuaki'i 'a e tokotaha kotoa pē ke mahino ki ai e me'a 'oku lau pea mo ma'u ha fakamo'oni foki ki ai. 'E lava 'e he ngaahi fāmilī 'o fai 'enau lotu fakafāmilī hili 'a e lau folofolá.

'I he laukonga mo fakalaulauloto ko ia 'a e ngaahi fāmilī ki he folofolá, 'e fakautuutu ai 'enau loto ke hangē ko e Fakamo'ui pea te nau ma'u ha fiefia mo ha nonga 'oku lahi angé 'i he'enau mo'ui.

Lotu Fakafo'ituitui mo Fakafāmilí

Kuo pau ke tau fefolofolai mo 'etau Tamai Hēvaní 'o fakafou 'i he lotú. 'Okú Ne 'ofa 'iate kitautolu pea Ne finangalo ke tau fakataufolofola kiate Ia. 'Okú Ne finangalo ke tau fakamālō ange koe'uhí ko e ngaahi tāpuakí pea mo kolea foki 'Ene tokoní mo 'Ene tākiekiná. Te ne tokoní'í kitautolu 'o ka tau ka kole. 'Oku lahi ha ngaahi lotu 'oku fai 'i ha punou hotau 'ulú pea kuikui hotau matá lolotonga ha'atau tū'ulutui, tangutu pe tu'u.

'Oku fie ma'u ke tau manatu'í ha ngaahi tefito'í mo'oni mahu'inga 'e fā 'i he taimi 'oku tau lotu aí:

1. 'Oku kamata 'etau lotú 'aki 'etau ui ki he'etau Tamai Hēvaní: "Ko 'emau Tamai 'oku 'i Hēvani . . ."
2. 'Oku tau fakamālō ki he'etau Tamai Hēvaní koe'uhí ko e ngaahi me'a kuó Ne foaki maí: " 'Oku mau fakamālō ki he 'Afioná. . ."
3. 'Oku tau kole kiate Ia 'a e tokoni 'oku tau fiema'ú: " 'Oku mau kole ki he 'Afioná . . ."
4. 'Oku faka'osi 'etau lotú 'i he huafa 'o e Fakamo'uí. " 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni."

'Oku 'ikai ko ha me'a pau ia ke mui-mui 'etau ngaahi lotú ki he ngaahi founga 'e fā kotoa ko 'ení, ka 'e tokoni ki he'etau ako ke lotú, ha'atau manatu'í kinautolu. 'Oku totonu ke kamata mo faka'osi ma'u pē 'etau ngaahi lotú 'aki 'a e founga 'uluakí mo fakamui-

muitahá ka 'e makatu'unga e me'a te tau lea'aki he kongá ki loto 'o 'etau lotú mei he me'a 'oku tau ongo'í 'oku mahu'ingá. 'I he taimi 'e ní'ihí, te tau fie fakamoleki ha kongá lahi 'o 'etau lotú he fakafeta'í ki he Tamai Hēvaní. 'I ha ngaahi taimi kehe, te tau fie fakamoleki ha kongá lahi 'o 'etau lotú he kolea 'Ene tokoní.

Ngaahi Lotu Fakafo'ituituí

'Oku totonu ke lotu fakafo'ituitui 'a e tokotaha kotoa pē he pongipongi mo e efiafi kotoa. 'Oku totonu ke ako'í 'e he ngaahi mātu'á 'a 'enau fānaú ke fai 'enau ngaahi lotu fakafo'ituituí he kamata pē ke nau lava 'o leá. 'E lava 'e he ngaahi mātu'á 'o ako'í ki he'enau fānaú 'a e founga 'o e lotú 'aki 'enau tū'ulutui fakataha mo kinautolu pea 'ai ke nau angimui ange ki he fo'í sētesi kotoa pē 'oku nau lea 'akí. 'E vave leva hano fai pē 'e he fānaú 'enau lotu 'anautolu pē.

Ngaahi Lotu Fakafāmilí

‘Oku totonu ke fakahoko ‘e he fāmilí kotoa pē ha lotu fakafāmilí he ‘aho kotoa pē. ‘Oku tū‘ulutui fakataha kotoa ‘a e fāmilí pea fai ‘e he ‘ulu ‘o e fāmilí ha lotu pe te ne kole ki ha taha he fāmilí ke fakahoko ia. ‘Oku totonu ke ma‘u ‘e he tokotaha kotoa pē ha fai-ngamālie ke fai ai ha lotu. ‘E lava ke taufetongi ‘a e fānaú íkí ‘i hano tokoni ‘i kinautolu ‘e he‘enau mātu‘á. Ko e lotu fakafāmilí ko e taimi lelei taha ia ke ako‘i ai ki he fānaú ‘a e founga ‘o e lotú pea ki hono ako‘i foki ‘o e ngaahi tefito‘i mo‘oni hangē ko e tui ki he ‘Otuá, loto fakatōkílaló pea mo e ‘ofá.

Ngaahi Lotu Makehé

‘Oku totonu ke ako‘i ‘e he ngaahi mātu‘á ki he‘enau fānaú ‘oku mateuteu ma‘u pē ‘a e ‘Otuá ke fanongo ki he‘enau lotú. Te nau lava ‘o lotu ‘i ha fa‘ahinga taimi pē te nau fie ma‘u ai ha tokoni makehe pe fie fakahaa‘i ha

fakamālō ‘o ‘ikai ngata pē ‘i he‘enau lotu fakafāmilí.

Tāpuaki‘i ‘o e Me‘atokoní

‘Oku totonu ke fakapapu‘i ‘e he ongo mātu‘á ‘oku ako ‘a e kau mēmipa ‘o hona fāmilí ke fakamālō ki he ‘Otuá koe‘uhí ko e me‘atokoní pea mo kole ke Ne tāpuaki‘i ‘a e me‘atokoní ki mu‘a pea nau toki kaí. ‘Oku totonu ke taufetongi ‘a e tokotaha kotoa pē, kau ai ‘a e fānaú, ‘i hono tāpuaki‘i ‘o e me‘akaí. ‘Oku tokoni ‘a e lotu kole ke tāpuaki‘i e me‘akaí, ki he ngaahi mātu‘á mo e fānaú ke nau ako ai ke ma‘u ha loto fakafeta‘i ki he‘etau Tamai Hēvaní.

Efiafi Fakafāmilí ‘i ‘Apí

‘Oku fakataumu‘a e efiafi fakafāmilí ‘i ‘apí ki he tokotaha kotoa pē, ‘o kau ai ha ongo me‘a ne toki mali kimú ni, tamai mo e fa‘ē mo e fānaú, mātu‘a ‘oku toko taha peé pea mo ‘ene fānaú, mātu‘a ‘oku ‘ikai ha fānaú ‘i ‘apí, kau tāutahá ‘i hono fai fakakulupú pea pehē kiante kinautolu ‘oku nofo toko taha pe kaungā loki mo ha taha. ‘E faitāpuekina e taha kotoa pē, neongo pe ko e hā e tūkunga ‘oku nau ‘i aí,

‘i he‘enau fai ‘enau efiāfi fakafāmilī ‘i ‘apī. ‘Oku faka‘ata‘atā ‘e he Siasī ‘a e efiāfi Mōnitē ke ‘oua na‘a fai ai ha ngaahi ‘ekitivitī kae lava ‘o fakataha ai e fāmilī ‘o fai e efiāfi fakafāmilī ‘i ‘apī.

Na‘e pehē ‘e he Kau Palesitenisī ‘Uluakī: “ ‘Oku mau tala‘ofa atu ha ngaahi tāpuaki lahi ‘o kapau te mou muimui ki he na‘ina‘i ‘a e ‘Eikī pea fakahoko ma‘u pē ‘a e efiāfi fakafāmilī ‘i ‘apī. ‘Oku mau toutou lotua ‘e tali ‘e he ngaahi mātu‘a ‘i he Siasī ‘a honau fatongia ke akonekina mo fa‘ifa‘itaki ‘a e ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘o e ongo-ongolelei ki he‘enau fānaū. ‘Ofa ke tāpuekina kimoutolu ‘e he ‘Otuā ke mou faivelenga ‘i he fatongia mahu-‘inga taha ko ‘enī” (“Pōpoaki mei he Kau Palesitenisī ‘Uluakī,” *Tohi ‘o e Ngaahi Ma‘u‘anga Tokoni ki he Efiāfi Fakafāmilī ‘i ‘Apī*, [1983], iv).

‘Oku tokanga‘i ‘a e efiāfi fakafāmilī ‘e he tamaī, he ko e pēteliāke ia ‘o hono fāmilī. Ka ‘ikai ke ‘i ai e tamaī, ‘oku tokanga‘i leva ia ‘e he fa‘eē. ‘Oku tatakī ‘a e efiāfi fakafāmilī ‘e he mātu‘a pe ‘okú na vahe ki ha taha ke ne tatakī ia. ‘Okú na ako‘i e lēsoní pe vahe ki he fānau ‘oku matu‘otu‘a fe‘unga ke

faiakó, ke nau fai ia. ‘Oku totonu ke ma‘u ‘e he tokotaha kotoa pē ‘oku matu‘otu‘a fe‘unga ha ngaahi fainga-mālie ke fai lēsoni. ‘E lava ‘a e fānau iiki angé ‘o tokoni ‘aki ha‘anau tatakī e hivá, lau ‘a e ngaahi potu folofolá, tali ha ngaahi fehu‘i, pukepuke ha ngaahi fakatātā, tufotufa ha me‘atokoni ma‘ama‘a pe mo fai ha lotu.

‘Oku fokotu‘u atu heni ha founda ki hono fakahoko ‘o e efiāfi fakafāmilī ‘i ‘apī:

- Hiva kamata (fai ‘e he fāmilī)
- Lotu kamata (fai ‘e ha mēmipa ‘o e fāmilī)
- Lau maau pe lau folofola (fai ‘e ha mēmipa ‘o e fāmilī)
- Lēsoni (fai ‘e he tamaī, fa‘eē pe ko ha taha lahi he fānaū)
- ‘Ekitivitī (tatakī ‘e ha mēmipa ‘o e fāmilī pea kau kotoa ki ai ‘a e kau mēmipa ‘o e fāmilī)
- Hiva tuku (fai ‘e he fāmilī)
- Lotu tuku (fai ‘e ha mēmipa ‘o e fāmilī)
- Sapa ma‘ama‘a

‘Oku lahi ha ngaahi founda ‘e lava ke fakahoko ai ‘e he fāmilī ‘a e efiāfi fakafāmilī ‘i ‘apī. ‘Oku lava ke hoko ko ha efiāfi fakafāmilī ‘i ‘apī ha fa‘ahinga ‘ekitivitī pē ‘okú ne ‘ai ke faaitaha ‘a e fāmilī, fakamālohia ‘enau fe‘ofo‘ofaní, tokoni ke nau toe ofi ange ki he Tamai Hēvaní, mo fakalotolahi‘i kinautolu ke nau mo‘ui mā‘oni‘oni. Ko ha sīpinga ‘o ha fa‘ahinga ‘ekitivitī pehē ko e lau

folofolá, alea’i ‘o e ongoongoleleí, vahevahe e fakamo’oní, fai ha ngāue tokoni, hiva fakataha, ‘alu ki ha kai me’akai, fai ha va’inga fakafāmilī pea mo e lue laló. ‘Oku totonu ke fai ha lotu ‘i he efiafi fakafāmilī kotoa pē.

‘E lava ke fakatefito ‘a e ngaahi lēsoni efiafi fakafāmilī ‘i ‘apí ‘i he folofolá; ngaahi lea ‘a e kau palōfitá, tautau-tefito ki he ngaahi lea konifelenisi lahí; ngaahi me’a kuo a’usiá pea mo e fakamo’oní. ‘Oku totonu ke fakatefito ha ngaahi lēsoni lahi ‘i he ‘alo’i, mo’ui, akonaki mo e Fakalelei ‘a e Fakamo’uí. ‘Oku ‘i he tohi *Ko e Ngaahi Tefito’i Mo’oni ‘o e Ongoongoleleí, Ngaahi Me’a Mahu’inga ‘o e Ongoongoleleí, Tu’u Ma’u ‘i he Tuí, Ki Hono Fakamālohia ‘o e To’u tupú* pea mo e ngaahi makasini ‘a e Siasí, ha ngaahi fakamatala mo ha ngaahi fakahinohino kehe fekau’aki mo ha ngaahi taumu’a lahi ‘a ia ‘e lava ke hoko ko ha kongá ‘o e ngaahi lēsoni efiafi fakafāmilī ‘i ‘apí.

‘Oku fokotu’u atu heni ha ngaahi tefito ke alea’i ‘i he efiafi fakafāmilī ‘i ‘apí:

- Ko e palani ‘o e fakamo’uí
- Ko e mo’ui mo e ngaahi akonaki ‘a Sisuú
- Fakatomalá
- Lotú
- ‘Aukaí
- Ko e Lea ‘o e Potó
- Ngaahi tu’unga ‘ulungāanga mahu-‘inga ‘a e ‘Eikí ki he mo’ui ma’á
- Ko e ‘uhinga ‘o e sākalamēnití

- Vahehongofulú
- Loto hounga’iá
- Faitotonú
- ‘Apsia ki he ‘Otuá mo faka’apa-‘apa’i ‘Ene fakatupú
- Teuteu ki he papitaisó, fakanofu ki he lakanga fakataula’eikí pe malí
- Teuteu ke hū ‘i he temipalé
- Lau ‘o e folofolá
- Tauhi ‘o e ‘aho Sāpaté ke mā’oni’oni
- Fakamolemole’i e ni’ihi kehé
- Ma’u mo vahevahe ha fakamo’oní
- Vahevahe ‘o e ongoongoleleí ki he ni’ihi kehé
- Fakatahataha’i ‘o e ngaahi hisitōlia fakafāmilī
- Ma’u ha mahino pea mo tali ‘a e maté
- Fakalelei’i ‘o e ngaahi palopalema fakafāmilī
- Leva’i lelei e ngaahi me’a fakapa’anga ‘a e fāmilí
- Fevahevahe’aki ‘a e ngaahi ngāue fakafāmilī ‘i ‘apí
- Hounga’ia mo fiefia ‘i he hivá

Ngaahi ‘Aho Mālōló pea mo e Ngaahi Me’a Makehe ‘Oku Hokó

‘E lava ke hoko ‘a e ngaahi ‘aho mālō-loó mo e ngaahi me’a makehe ‘oku hokó, hangē ko e Kilisimasí; Pekiá; fakamanatu hono toe fakafoki mai ‘a e lakanga fakataula’eikí; ngaahi

konifelenisi; mavahe ha mēmipa 'o e fāmīlī ke ngāue fakafaifekau; fanau'i 'o ha taha, papitaisō pe fakanofu 'o ha mēmipa 'o e fāmīlī, ko ha ngaahi fai-ngamālie tu'ukimu'a ia ke ako'i ai 'a e ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelé.

Vaehongofulú mo e Ngaahi Foakí

Kuo fekau'i 'e he 'Eiki 'a Hono kakai ke nau mo'ui'aki 'a e fono 'o e vaehongofulú, pea ke nau taau ke ma'u 'a e ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa maí (vakai, Malakai 3:8–11).

Ko ha taimi lelei taha ki he ngaahi mātu'á ke ako'i 'a e fono 'o e vaehongofulú mo e ngaahi foakí, 'a e taimi 'oku nau totongi ai 'enau vaehongofulú. 'Oku tākiekina 'a e fānaú 'e he me'a 'oku nau mamata 'oku fai 'e he'enau mātu'á. 'Oku totonu ke vaehongofulu'i 'e he fānaú 'a 'enau pa'anga (allowance) 'oku ma'u mei he'enau mātu'á. 'E lava ke 'i ai ha hina fa'o'anga pa'anga kehekehe 'e tolu 'a e tamasi'i mo e ta'ahine takitaha: ko e taha ki he vaehongofulú, taha ki ha'ane ngāue fakafaifekau pea

taha ki he'ene fakamolé. Ko e taimi kotoa pē 'oku ma'u ai 'e he fānaú ha pa'anga, 'oku totonu ke nau ako ke 'uluaki fakahū ha peseti 'e 10 ki he pangikē vaehongofulú pea vahe'i ha kongā 'o fakahū ki he pangikē ngāue fakafaifekau pea ko e toengá leva ki he'enau ngaahi fakamolé.

'I he taimi 'oku totongi vaehongofulu ai 'a e fānaú, 'oku totonu ke ako'i kinautolu 'e he mātu'á ki hono fakafonu 'o ha foomu vaehongofulú pea fa'o ia mo e pa'angá 'i ha sila 'o 'ave ki ha mēmipa 'o 'enau kau pīsopelikī pe palesiteni fakakoló. 'Oku totonu ke 'ave 'e he ngaahi fāmīlī 'oku nau nofo 'i ha feitu'u 'oku mama'ó, 'a 'enau vaehongofulú ki he taki lakanga fakataula'eiki kuo vahe ke ne tokanga'i kinautolú.

Ngaahi Fealēlea'aki he Taimi Ma'u Me'atokoní

'E lava ke hoko 'a e taimi ma'u me'atokoní ko ha ngaahi faingamālie lelei ia ke talanoa ai fekau'aki mo e ongoongolelé. 'Oku manako 'a e longa'i fānaú ke fehu'i mo tali ha ngaahi fehu'i kau ki he ongoongolelé. 'I he taimi 'oku 'ikai ke nau 'ilo ai 'a e talí, 'e lava leva 'e he tamaí pe ko e fa'éé 'o fai ha ngaahi tali nounou pea mo ako'i 'a e ongoongolelé. 'Oku 'ikai fie ma'u ke fakakau 'i he houa ma'u me'atokoni kotoa pē ha fealēlea'aki ki he ongoongolelé, ka 'e lava ke tokoni hano fai ha fa'ahinga fealēlea'aki pehē tu'o ua pe tu'o tolu he uiké ke ako ai 'a e fāmīlī ki he ongoongolelé.

Ngaahi Talanoa he Taimi Mohé

Koe'uhí 'oku manako 'a e fānau tokolahi 'i he ngaahi talanoa ki mu'a pea toki mohé, 'oku hoko ia ko ha faingamālie tu'ukimu'a ke ako'i ai 'a e ongoongoleleí 'aki hano fai pe lau ha ngaahi talanoa mei he folofolá, ngaahi tohi kuo pulusi 'e he Siasí pe ngaahi me'a fakatāutaha kuo a'usiá. 'Oku hanga 'e he ngaahi talanoa fekau'aki mo e faitotonú, vahevahé, mo e anga'ofá 'o ako'i ha ngaahi tefito'i mo'oni mahu'inga 'o e ongoongoleleí.

Ngāue Fakatahá

'Oku lahi ha ngaahi faingamālie 'e ma'u ki hono ako'i 'o e ongoongoleleí 'i he taimi 'oku ngāue fakatahá ai 'a e ngaahi fāmilí 'i 'apí. Hangē ko 'eni, 'i he lolotonga 'a e fakama'a 'o e falé pe ngāue 'i he ngoue'angá pe loto 'ata'ataá, 'e lava ke tokanga 'a e ngaahi mātu'á ke nau 'ilo'i e ngaahi faingamālie ke nau talanoa ai fekau'aki mo e ongoongoleleí. 'E fa'a fai 'e he fānau ha ngaahi fehu'i. 'Oku totonu ke faka'aonga'i ma'u pē 'e he ngaahi mātu'á ha taimi ke fai ange ai ha ngaahi tali

faingofua. 'E lava 'e he ngaahi lea hangē ko e "Ko ha tokotaha ngāue lelei koe. 'Oku ou tui pau 'oku laukau 'aki koe 'e he Tamai Hēvaní," pe "Sio ki he ngaahi kongá 'ao faka'ofo'ofa kuo fa'u 'e he Tamai Hēvaní," 'o 'oange ki he fānau ha ongo'i houngá'ia ki he'etau Tamai Hēvaní pea mo ma'u ha fakapapau 'okú Ne mo'ui.

Ngaahi Fakatahá Alēlea Fakafāmilí

'E lava 'e he ngaahi matu'á 'o fakatahatahá'i mai 'a e kau mēmipa 'o e fāmilí ke fai ha fakatahá alēlea fakafāmilí. 'E lava 'e he ngaahi fāmilí 'o faka'aonga'i 'a e ngaahi fakatahá alēlea ko 'ení ke fokotu'u ha ngaahi taumu'a fakafāmilí, fakalele'i ha ngaahi palōpalema 'a e fāmilí, alea'i e ngaahi me'a fakapa'angá, fai ha ngaahi palani pea fepoupou'aki mo fefakamālohia'aki, fai ha fakamo'oni pea lotua e ni'ihi kehé. 'E lava ke fakahoko ha fakatahá alēlea 'i ha fa'ahinga taimi pē 'e fie ma'u ai. 'E lava ke loto 'a e ngaahi mātu'á ia ke fai 'enau ngaahi fakatahá alēlea fakafāmilí he Sāpate kotoa pē pe fakafehokotaki ia mo e efiafi fakafāmilí 'i 'apí. 'Oku mahu'inga hono faka'apa'apa'i

‘a e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi ongo ‘oku ma‘u ‘e he ni‘ihi kehé, ki he ola lelei ‘a e ngaahi fakataha alēlea fakafāmilí.

Ngaahi ‘Initaviu Fakatāutahá

‘Oku toko lahi ha ngaahi mātu‘á ‘oku nau ‘ilo‘i ‘oku tokoni ‘a e ngaahi ‘initaviu fakatāutaha ‘oku toutou fakahokó ke nau toe vāofi ange ai mo ‘enau fānaú, pea pou pou‘i mo ako‘i ange ai kiate kinautolu ‘a e ongoongo-lelei. ‘E lava ke muimui ki ha founga pau pe ‘i ha fa‘ahinga founga pē pea lava foki ke toutou fakahoko.

‘Oku totonu ke fakahaa‘i ‘e he mātu‘á ‘a ‘ene ‘ofa mo ‘ene falala ki he ki‘i tamasi‘i pe ta‘ahine ko iá, pea ‘oku totonu ke ma‘u ‘e he ki‘i tamasi‘i ha faingamālie ke fakahaa‘i ‘a e ngaahi ongo ‘oku ne ma‘u ‘o kau ki ha fa‘ahinga taumu‘a, palopalema pe me‘a ne hoko. ‘Oku totonu ke fakafanongo lelei ‘a e mātu‘á pea ne fakakaukau‘i fakamātoato ‘a e ngaahi palopalema mo e falala ‘a e ki‘i tamasi‘i. ‘E lava

‘a e mātu‘á mo e ki‘i tamasi‘i ‘o lotu fakataha. ‘E lava ke fakalelei‘i ‘i he efiafi fakafāmilí hono hokó ha ngaahi palopalema ‘oku ‘ilo he taimi ‘initaviu ‘o kau ki ha kau mēmipa kehe ‘o e fāmilí.

Ngaahi ‘Ekitiviti ‘a e Fāmilí

‘Oku totonu ke fa‘a palani ‘e he ongo mātu‘á ha ngaahi taimi ke fai fakataha ai ‘e he fāmilí ha fa‘ahinga me‘a. ‘Oku kau ‘a e kaime‘akaí, nofo kemí, ngaahi ngāue fakafāmilí, ngāue faka‘api ki tu‘a mo falé, kaukautahí, lue laló, ngaahi hele‘uhila ‘oku langaki mo‘uí pea mo ha ngaahi fakafiefia kehe pē, he ngaahi ‘ekitiviti lahi ‘e lava ke fiefia fakataha ai ‘a e fāmilí.

‘E lava ‘e he fāmilí ‘oku nau fiefia fakataha ‘i he ngaahi ‘ekitiviti, ‘o ongo‘i ha ‘ofa mo ha uouangataha ‘oku lahi angé. ‘E toe loto fiamālie ange ‘a e fānaú ke fakafanongo ki he‘enau mātu‘á mo muimui ki he‘enau fale‘i he taimi ‘oku nau ongo‘i vāofi ai. ‘E lava leva ‘e he ngaahi mātu‘á ‘o ako‘i lelei ange ai ‘a e ongoongolelei.

Ko Hono Fakahoko 'o e Ngaahi Fatongia Fakafāmilí

Ko e misiona 'a e Siasi 'o e 'Eikí ke tokoni'í 'a e kakai kotoa pē ke ha'u kia Kalaisi. 'E lava 'a e ngaahi fāmilí 'o tokoni ke fakahoko e misiona ko 'ení 'i he'enu:

1. Tokonaki ma'a 'enu ngaahi fiema'u fakalaumālie mo fakatu'asinó pea mo tokoni ke feau e ngaahi fie ma'u 'a e ni'ihí kehé.
2. Vahevahe 'a e ongoongoleleí mo e ni'ihí kehé.
3. Fakapapau'í 'oku ma'u 'e he kau mēmipa 'o e fāmilí 'a e ngaahi ouau fakatemipalé mo tokoni ke 'oatu e ngaahi tāpuaki ko 'ení ki he'enu ngaahi kui kuo pekiá.

Ngaahi Fiema'u Fakalaumālie mo Fakatu'asinó

Ngaahi Fiema'u Fakalaumālie

'Oku 'i he konga ki mu'a 'o e tohi fakahinohinó ni 'oku ui ko e, "Ko Hono Ako'í 'o e Ongoongoleleí 'i 'Apí," ha ngaahi fakamatala ki he founga 'e lava ke tokonaki ai 'a e ngaahi fāmilí ma'a 'enu ngaahi fiema'u fakalaumālie.

Ngaahi Fiema'u Fakatu'asinó

'Oku totonu ke mo'ui fakafalala pē 'a e ngaahi fāmilí kiate kinautolu ke nau lava 'o tokonaki ma'a 'enu ngaahi fiema'u fakatu'asinó pea mo tokoni'í foki 'a e ni'ihí kehé. Ke hoko

‘o mo‘ui fakafalala pē kiate kitá,
kuo pau ke loto fie ngāue ‘a e kau
mēmipa ‘o e fāmilí. Ko e ngāue ko ha
feinga fakatu‘asino, faka‘atamai mo
fakalaumālie ia. Ko e tupu‘anga ia ‘o
e lavame‘á, fiefiá, mahu‘inga‘ia ‘iate
kitá pea mo e koloa‘iá. ‘Oku totonu
ke faifeinga ‘a e ngaahi mātu‘á ke nau
mo‘ui fakafalala pē kiate kinautolu
mo ako‘i ‘enau fānaú ke fai mo e me‘a
tatau. ‘E tokoni ‘enau mo‘ui fakafalala
pē kiate kinautolú ke nau lava ‘o
tokoní‘i ai ‘a e kau faingata‘a‘iá.

Ko e fatongia ia ‘o e ngaahi tamaí
ke tokonaki ‘a e ngaahi fie ma‘u ‘o
e mo‘uí pea mo ha malu‘i ma‘a hono
fāmilí. Ko e tefito‘i fatongia ia ‘o e
ngaahi fa‘eé ke lehilehi‘i ‘enau fānaú.
‘Oku fakapapau‘i ‘e he ongo mātu‘á
‘oku ma‘a ‘a e ‘api ‘o e fāmilí, ‘i ai ha
me‘atokoni fakatupu-ivi, vala, tokoni
fakafaito‘o pea ki he nifó foki, ngaahi
faingamālie fakaako, fakahinohino‘i
‘a e anga hono leva‘i e ngaahi ma‘u-
‘anga pa‘angá pea kapau ‘e lava, ako‘i
ki he anga hono tō ha ní‘ihi ‘o ‘enau
me‘atokoni ‘anautolú. ‘Oku totonu
ke ako‘i ‘e he ngaahi mātu‘á ‘enau
fānaú ki he anga hono teuteu‘i ‘o e
me‘atokoní pea mo hono fakatolonga
ke toki faka‘aonga‘i ‘amuiangé.

‘Oku totonu ke loto fiamālie ‘a e
ngaahi mātu‘á ke ngāue mālohi ke
tokonaki e ngaahi fiema‘u fakatu‘a-
sino ko ‘ení. “Pea ‘e ‘ikai te mou tuku
ke fiekaia pe telefua ho‘omou fānaú”
(Mōsaia 4:14). ‘Oku totonu ke palani
‘a e ngaahi mātu‘á mo teuteu ke toko-
naki e ngaahi fie ma‘u ‘a honau fāmilí

‘i he ngaahi taimi ‘oku hoko ai ha
puke, fakatamaki, ‘ikai ha ngāue pe
ko ha ngaahi faingata‘a kehe. Kapau
‘oku faingata‘a ke tokonaki ‘e he tamaí
‘a e ngaahi fiema‘u fakatu‘asino ‘a
hono fāmilí, pea kapau ‘oku ‘ikai lava
ha taha he fāmilí ‘o tokoni, te ne lava
‘o kumi tokoni ‘o fakafou he kau taki
lakanga fakataula‘eikí.

‘E lava ‘e he fānaú ‘o tokonaki ma‘á e
ngaahi fie ma‘u fakatu‘asino ‘a honau
fāmilí ‘aki ‘enau tokoní‘i ‘a e ngaahi
mātu‘á ‘i he‘enau ngāue, tokanga ki
he akó, tokanga‘i honau valá mo e
ngaahi me‘a kehe ‘oku nau ma‘ú,
tauhi kinautolu mo honau ‘apí ke
ma‘a mo faka‘ofo‘ofa pea paotoloaki
foki ‘enau mo‘ui lelei.

‘Oku totonu ke fakalakalaka ‘e he kau
mēmipa ‘o e fāmilí ‘a ‘enau malava ko
ia ‘o laukonga, tohi pea mo fai fiká pea
‘oku totonu foki ke nau faka‘aonga‘i
lelei ‘a e faingamālie kotoa pē ke ma‘u
ai ha ‘ilo mo fakalelei‘i ‘a e ngaahi tau-
kei ngāue. ‘Oku totonu ke nau tala-
ngofua ki he Lea ‘o e Potó mo kai ‘a e
me‘atokoni ‘oku fakatupu mo‘ui lelei.
‘O ka lava, ‘oku totonu ke fakatolonga
mo tauhi ‘e he ngaahi fāmilí ha me‘a-
tokoni pe koloa ‘oku fe‘unga mo ha
ta‘u ‘e taha pe lahi ange ai, ‘o e ngaahi
tefito‘i me‘a ‘e fie ma‘u ke tauhi ‘aki ‘a e
mo‘uí. ‘Oku totonu ke faka‘ehi‘ehi ‘a e
kau mēmipa ‘o e fāmilí mei he faka-
mo‘ua noa‘iá kae fakahū ha pa‘anga ki
he kaha‘ú, totongi kotoa honau ngaahi
mo‘uá pea faka‘aonga‘i fakapotopoto
‘enau ngaahi ma‘u‘anga tokoní ‘o faka-
‘ehi‘ehi mei he mo‘ui fakavalevalé.

‘Oku totonu ke ako’i ‘e he ngaahi mātu’á ‘enau fānaú ke nau fevahevahe’aki. ‘E malava ‘e he tokotaha kotoa pē ‘o foaki ha me’a, neongo ‘a e si’isi’i ‘ene me’a ‘oku ma’ú. Ko ha founda ‘e taha ke tokoni’i ‘aki ‘a e kau faingata’a’iá ko hano fakahoko ha ‘aukai he māhina takitaha pea mo totongi ‘a e pa’anga ‘aukaí, ‘a ia ‘oku faka’onga’i ke fafanga ‘aki ‘a e fiekaíá, ‘ai ‘aki ha fale ki he tukuhāusiá, fakakofu ‘a e telefuá pea mo fakafie-mālie’i ‘a e mamahí. ‘Oku tau fakahaa’i ‘etau ‘ofa ki he ‘Eikí ‘i he’etau tokoni’i ‘a e ni’ihi kehé. Na’á Ne folofola ‘o pehē, “Ko e me’a ‘i ho’omou fai ia ki ha taha ‘oku kihí’i si’i hifo ‘i hoku kāingá ni, ko ho’omou fai ia kiate aú” (Mātiu 25:40).

Ko Hono Vahevahe ‘o e Ongongoleleí

Kuo ‘osi akonaki mai ‘a e ‘Eikí mo ‘Ene kau palōfita he ngaahi ‘aho kimui ní ‘oku ma’u ‘e he kāingalotu kotoa pē ‘o e Siasí ha fatongia ke vahevahe ‘a e ongoongoleleí ki he

ni’ihi kehé. “ ‘Oku taau mo e tangata kotoa pē kuo lea fakatokanga ki aí, ke ne lea fakatokanga ange ki hono kaungā’apí” (T&F 88:81). Na’e fakamatata ha palōfita he Tohi ‘a Molomoná ko ‘Alamā, ‘oku totonu ke tau loto fie-mālie he taimi ‘oku tau papitaiso aí ke “tu’u ko e kau fakamo’oni ‘o e ‘Otuá ‘i he kuonga kotoa pē pea ‘i he me’a kotoa pē, pea ‘i he feitu’u kotoa pē” (Mōsaia 18:9).

‘Oku totonu ke fai ‘e he kau mēmipa ‘o e fāmilí ‘a e me’a kotoa pē te nau lavá ke tokoni’i ‘aki honau kāingá, kaungāme’á mo e ngaahi kaungā’apí ke nau ‘ilo ki he ongoongoleleí ‘o Sīsū Kalaisí mo e ngaahi tāpuaki te ne ‘omi ki he’enau mo’uí. ‘I he’enau vahevahe ‘a e ongoongoleleí, ‘e lava ‘e he mātu’á mo e fānaú ‘o fakamālohia ‘enau fakamo’oni mo ‘oatu ‘a e ngaahi tāpuaki ‘o e ongoongoleleí ki he ni’ihi kehé. ‘E lava ‘e he ngaahi fāmilí ‘o:

- Hoko ko ha ngaahi fa’ifa’itaki’anga leleí ‘aki ‘enau talangofua ki he ngaahi fekaú kotoa (vakai, Mātiu 5:16).
- Hounga’ia ‘i he’enau kau ki he Siasí (vakai, Loma 1:16) pea ‘ai ke ‘ilo’i ‘e he kakai kehé ko ha kāingalotu kinautolu.
- Fehu’i ki honau ngaahi kaungāme’á pe ‘oku nau fie ‘ilo ‘o lahi ange ki he Siasí.
- Kole ki he ‘Eikí ke tokoni’i kinautolu ‘i hono fili ha fāmilí pe tokotaha fakafa’ituitui ‘oku mateuteu ke fanongo ki he ongoongoleleí.

- Fakafe'iloaki 'a e Siasí ki ha fāmili pe fakafa'ituitui, 'i ha ngaahi founga hangē ko hano fakaafe'i kinautolu ki ha efiafi fakafāmili 'i 'api pe ki ha fakataha'anga pe 'ekitiviti faka-Siasí, 'oange ha ngaahi tohi pe ngaahi tohi tufa 'a e Siasí ke nau lau pe talanoa kiate kinautolu 'o fekau'aki mo e ngaahi tāpuaki 'o e ongoongoleléi.
- Fakaafe'i 'a e fāmili pe fakafa'ituitui ki honau 'apí ke ako'i 'e he kau fai-fekau.

'Oku 'i ai ha fatongia 'o e ngaahi mātu'á ke teuteu'i kinautolu mo 'enau fānaú ke ngāue fakafaifekau taimi kakato. 'Oku totonu ke ako'i 'e he mātu'á 'a e ongoongoleléi 'i 'api, lau lolofola mo lotu fakatāutaha mo fakafāmili pea fa'a talanoa fekau'aki mo e ngaahi fatongia mo e ngaahi tāpuaki 'o hono vahevaha 'o e ongoongoleléi, ke teuteu'i 'aki 'a e fānaú, tautautefito ki he ngaahi fohá. Te nau lava 'o ako'i 'enau fānaú ke fakahū ha pa'anga ki ha'anau ngāue fakafai-fekau, ngāue mālohi, mo'ui fakafalala kiate kinautolu pē pea mo 'ofa mo tokoni'i 'a e kakai kehé.

Ngaahi Ouau Fakatemipale Ma'á e Kakai Mo'uí mo e Kau Pekia

'Oku ma'u 'e he kāingalotu mo'ui tāu ha ngaahi ouau toputapu 'i he temipalé mo nau fakahoko ha ngaahi fua-kava mo e 'Otuá. 'Oku nau kau foki 'i hono fakahoko 'o e ouau ma'a 'enau ngaahi kui kuo pekiá. Kapau 'e lava, 'oku totonu ke ma'u 'e he tamaí mo e

fa'éé ha lekomeni temipale mei he'ena kau taki lakanga fakataula'eiki pea 'alu ki he temipalé ke ma'u hona ngaahi ouau fakatemipalé. 'Oku totonu ke na kei mo'ui taau pē ke ma'u ha lekomeni temipale, neongo kapau 'oku 'ikai lava ke na 'alu ki he temipalé.

'Oku ma'u 'e he ngaahi fāmili ha fatongia toputapu ke fakapapau'i 'oku fakahoko 'a e ngaahi ouau fakatemipalé ma'a 'enau ngaahi kui ne pekia te'eki ke ma'u iá. 'Oku totonu ke toe foki ki he temipalé 'a e kāingalotu kuo 'osi ma'u 'enau ngaahi ouau 'i he lahi taha 'e lavá, 'o ka 'atā honau taimí, founga ke nau 'alu ai pea mo e temipalé ki hono fakahoko 'o e ngaahi ouau ma'a 'enau ngaahi kui.

'Oku totonu ke tñaki 'e he ngaahi tamaí mo e ngaahi fa'éé ha ngaahi lekooti mahu'inga 'o ha ngaahi me'a ne hoko 'i he'enau mo'uí pea mo e mo'ui 'a 'enau fānaú, 'o kau ai ha ngaahi tohi fakamo'oni tāpuaki,

papitaiso, fakanofu, mali mo e pekia; ngaahi tohi mahu'inga; 'ū la'itā; ngaahi fakamatala ne to'ō mei ha ngaahi nusipepa; mo e alā me'a pehē. 'Oku totonu ke nau fakatahataha'i 'enau ngaahi hisitōlia fakatāutahá pea fakalotolahi'i 'a e mēmipa takitaha 'o e fāmīlī ke ne tauhi ha hisitōlia fakatāutaha. 'Oku totonu ke nau tokonī'i 'a e fānau iiki angé ke kamata 'enau ngaahi hisitōlia fakafāmīlī.

'Oku totonu ke tānaki 'e he ngaahi fāmīlī ha fakamatala fekau'aki mo 'enau ngaahi kuí pea fakatahataha'i ia ke hoko ko ha ngaahi hisitōlia fakafāmīlī. 'Oku totonu ke nau kamata 'aki hano fakatahataha'i 'o e ngaahi fakamatala fekau'aki mo 'enau fuofua to'u tangata faá.

Ako Fakatakimu'á

Fakatatau mo e fakahinohino 'a e kau taki fakasiteiki, fakamisiona pe fakavahefonuá, 'oku totonu ke hanga 'e he kau taki 'o e lakanga fakataula'eikí mo e ngaahi houalotú, 'o ako'i 'a e ngaahi mātu'a kotoa pē, ke mahino kiate kinautolu mo nau fakahoko 'i honau fāmīlī 'a e ngaahi tefito'i fatongia 'e tolu 'o e fāmīlī (vakai ki he peesi 14–17). 'Oku totonu ke ako'i 'e he kau takí 'a e ngaahi tamaí mo e ngaahi fa'ee, 'i he founga hono tatakí hona fāmīlī. Kapau 'oku nofo 'a e fāmīlī 'i ha feitu'u 'oku fu'u mama'ō, 'oku totonu ke fakapapau'i leva 'e he kau taki fakasiteikí, fakamisiona pe fakavahefonuá, 'oku ako mo 'ilo pea mo fakahoko 'e he ngaahi mātu'á honau ngaahi fatongia.

Ko Hono Fakahoko 'i 'Api 'o e Ouau Lotu he Sāpaté (Ma'á e Ngaahi Fāмили 'i he Ngaahi Feitu'u Mama'ó)

'Oku 'i ai ha ngaahi fāмили 'e ni'ihī 'oku nau nofo 'i ha feitu'u mama'ó 'aupito pea 'ikai ke nau fa'a ha'u ma'u pē ki he ngaahi fakataha'anga 'a e uōtī pe koló. 'Oku totonu ke fakahoko 'e he ngaahi fāмили peheé 'i honau 'apí, 'a 'enau ngaahi ouau 'o e 'aho Sāpaté, 'i hano fakamafai'i 'e he palesiteni fakasiteikí, fakamisioná pe fakavahefonuá. 'I he ngaahi feitu'u ko ia 'oku te'eki ai fokotu'u ai ha 'iuniti 'o e Siasí, 'oku fie ma'u ke fakamafai'i ia mei he Palesiteni Faka'ēliá.

'E lava 'e he tamaí pe ko ha tokotaha ma'u lakanga fakataula'eiki kehe 'o teuteu mo tāpuaki'i 'a e sākalamēnití 'o kapau 'okú ne taau, 'a ia ko ha taula'eiki 'i he Lakanga Taula'eiki

Faka-Ēloné pe Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí, *pea kuó ne ma'u ha ngofua mei he'ene kau taki lakanga fakataula'eiki*. 'E lava 'e ha fa'ahinga taha ma'u lakanga fakataula'eiki pē 'o tufaki 'a e sākalamēnití. 'Oku ma'u 'i he peesi 25–27 'o e tohi fakahinohino ko 'ení 'a e ngaahi fakahinohino ki hono fakahoko 'o e sākalamēnití.

'Oku totonu ke faingofua, molumalu mo faka'eieiki 'a e ouau lotu 'o e Sāpaté. 'E lava ke kau ai ha:

1. Hiva kamata
2. Lotu kamata
3. Tāpuaki'i mo tufaki 'o e sākalamēnití

4. Me'a 'e taha pe lahi ange mei heni:

- Lea pe fakamo'oni nounou 'e taha pe ua
- Lau folofola mo fealēlea'aki faka-fāmili
- Fai ha lēsoni 'e ha mēmipa 'o e fāmili

5. Himi tuku

6. Lotu tuku

'I hono palani 'o ha ouau lotu he Sāpaté, 'oku totonu ke fekumi pea muimui e ngaahi mātu'á ki he fakahinohino 'a e Laumālie 'o e 'Eikí. Na'e 'omi 'e he kakai he Tohi 'a Molomoná ha sippinga 'o e fa'ahinga ouau ko 'ení: "Pea na'e fai . . . 'enau ngaahi fakatahá 'o fakatatau mo e anga 'o e ngaahi ue'i 'a e Laumālie, pea 'i he ivi 'o e Laumālie Mā'oni'oni; he na'e fai 'o hangē ko e ue'i 'a e ivi 'o e Laumālie Mā'oni'oni kiante kinautolu ke malanga pe ekinaki pe lotu pe hūfia pe hiva" (Molonai 6:9).

'Oku totonu ke faka'aonga'i 'e he fāmili 'a e folofolá ke hoko ia ko 'enau tefito'i fakahinohinó. 'Ikai ngata aí, te nau lava 'o faka'aonga'i 'a e ngaahi lea he konifelenisi lahí, *Ngaahi Me'a Mahu'inga 'o e Ongoongolelé, Ngaahi Tefito'i Mo'oni 'o e Ongoongolelé, Tu'u Ma'u 'i he Tuí, Ki Hono Fakamālohia 'o e Tó'u Tupú*, ngaahi tohi tufa 'a e kau faifekaú, ngaahi makasini 'a e Siasí mo e ngaahi tohi kehe kuo pulusi 'e he Siasí pea pehē foki ki he ngaahi nāunau tokoni fakafaiakó.

Kapau 'oku 'ikai ma'u 'e ha taha he fāmili 'a e lakanga fakataula'eiki totonú, 'e lava 'e he tamaí pe fa'éé 'o tānaki fakataha 'a e kau mēmipa 'o e fāmili ke hiva'i ha ngaahi himi, ako 'a e folofolá, lotu pea nau toe vāofi ange ai foki mo e Tamai Hēvaní. 'Oku totonu ke fokotu'utu'u 'e he taki lakanga fakataula'eiki kuo vahe ki he fāmili, ha ngaahi faingamālie tukupau ki he fāmili ke nau ma'u ai 'a e sākalamēnití.

'Oku totonu ke fakahoko 'e he ngaahi mātu'á ha ngaahi 'ekitiviti he lolotonga 'o e uiké, hangē ko ha lue lalo, kai me'akai, ngaahi hele'uhila 'oku langaki mo'uí, 'a'ahi ki ha kāinga, ngaahi sipoti, ngaahi polokalama hiva pea mo e kaukau tahí.

'Oku totonu ke 'oange 'e he fāmili 'enau 'enau vahehongofulú, ngaahi foaki 'aukaí mo e ngaahi tokoni fakapa'anga kehé, ki he taki lakanga fakataula'eiki kuo vahe ke ne tokanga'i kinautolú.

'Oku 'ikai fakahū 'e he ngaahi fāmili ha ngaahi lipooti tohi ki he Siasí, ka 'oku totonu ke 'initaviu fakatātaha 'a e tamaí mo e taki lakanga fakataula'eiki kuo vahe ke tokanga ki honau fāmili, 'a ia te ne lipooti ange ai 'a e tu'unga 'o hono fāmili. 'I he ngaahi feitu'u 'e lava aí, 'e lava ke fakahoko 'e he kau takí 'a e ngaahi 'initaviu ko 'ení 'i he telefoní.

Ngaahi Ouau mo e Ngaahi Tāpuaki 'o e Lakanga Fakataula'eikí

Ko e ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula'eikí, ko ha ngaahi ngāue topu-tapu ia kuo 'omi 'e he 'Eikí pea fakahoko 'i he mafai 'o e lakanga fakataula'eikí. 'Oku foaki 'a e ngaahi tāpuaki fakataula'eikí 'i he mafai 'o e lakanga fakataula'eikí ke fakahoko ha fakamo'ui, fakafiemālie pea mo ha fakalotolahi. Ko e kau tangata ko ia 'oku nau fakahoko 'a e ngaahi ouaú mo e ngaahi tāpuakí, 'oku totonu ke nau teuteu'i kinautolu 'aki 'enau mo'ui 'o fakatatau mo e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongoleléi pea faifeinga ke tākiekina kinautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oní. 'Oku totonu ke nau fakahoko 'a e ouau mo e tāpuaki kotoa pē 'i ha anga faka'eieikí pea fakatatau mo e ngaahi fie ma'u ko 'ení; ko e ouaú 'oku totonu ke:

1. Fakahoko ia 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí.
2. Fakahoko ia 'i he mafai 'o e lakanga fakataula'eikí.
3. Fakahoko ia 'i he ngaahi founa ngāue kotoa pē 'oku fiema'ú, 'o hangē ko hano faka'aonga'i 'a e ngaahi kupu'i lea tukupau 'oku 'oatú pe ko hono faka'aonga'i 'o e lolo kuo fakatapuí.
4. Fakamafai'i ia 'e he taki lakanga fakataula'eikí 'okú ne ma'u 'a e ngaahi kī totonú, 'o ka fie ma'u.

Ko e ngaahi ouau 'oku fie ma'u ke fakamafai'i 'e he taki lakanga fakataula'eikí, ko e fakahingoa mo tāpuakí'i 'o e fānaú, fakahoko 'o e papitaisó mo e hilifakinimá, foaki 'o e lakanga fakataula'eikí mo e fakanofa ki

ha tu'unga ai, tāpuaki'i mo tufaki 'o e sākalamēnitī pea mo hono tāpuaki'i 'o ha fa'itoka.

'I he taimi 'oku toko lahi ai e kau tangata 'oku nau fakahoko ha ouau pe tāpuaki, 'oku hilifaki fakama'ama'a leva 'e he tangata taki taha hono nima to'ohemá 'i he uma 'o e tangata ki hono to'ohemá. 'Oku 'ikai poupou'i atu 'a hono fakaafé'i 'o ha kau ma'u lakanga fakataula'eiki toko lahi ke tokoni he me'á ni.

'E tokoni 'a e ngaahi ouau mo e ngaahi tāpuaki 'oku fakamatala'i 'i he konga ko 'ení, ki he ngaahi tamaí 'i he'enau hoko ko ha pēteliake 'i honau fāmilí.

Ko Hono Fakahingoa mo Tāpuaki'i 'o e Fānaú

“Ko e tokotaha kotoa pē 'o e siasi 'o Kalaisí 'oku 'i ai 'ene fānaú, 'oku totonu ke ne 'omi 'a kinautolu ki he kaumātu'á 'i he 'ao 'o e siasi, 'a ia te nau hilifaki honau nimá kiate kinautolu, 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'o tāpuaki'i 'a kinautolu 'i Hono huafá”

(T&F 20:70). Fakatatau mo e fakahā ko 'ení, ko kinautolu pē 'oku ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki pea mo'ui tāú, 'e lava 'o kau 'i hono fakahingoa mo tāpuaki'i 'o e fānaú. 'Oku fie ma'u ke fakama'afai'i mei he ma'u mafai pulé kae toki fakahoko 'a e ouau ko e fakahingoa mo tāpuaki'i 'o e fānaú.

'I hono tāpuaki'i 'o ha kí'i pēpē, 'e tu'u takatakaí 'a e kau ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki 'o hapai hake 'i honau nimá 'a e kí'i pēpē. 'I he taimi 'oku tāpuaki'i ai ha taha 'o e fānaú 'oku kí'i lahi haké, 'oku hili-faki ma'ama'a leva 'e he kau ma'u lakanga fakataula'eiki honau nimá 'i he 'ulu 'o e kí'i ta'ahine pe tamasi'i ko iá. Ko e tokotaha 'okú ne fakahoko 'a e tāpuaki te ne:

1. Ui ki he Tamai Hēvaní.
2. Fakahaa'i 'oku fakahoko 'a e tāpuaki 'i he mafai 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki.
3. Foaki 'a e hingoa 'o e kí'i tamasi'i pe ta'ahiné.
4. Foaki ha tāpuaki fakataula'eiki 'o fakatatau mo e fakahinohino 'a e Laumalié.
5. Faka'osi 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí.

Ko e Papitaisó

Fakatatau mo e fakahinohino 'a e ma'u mafai pulé, 'e lava pē 'e ha taula'eiki pe tokotaha ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki mo'ui taau 'o fakahoko ha papitaiso. Ke fai ia, te ne:

1. Tu'ū fakataha mo e tokotaha teu papitaisó 'i he loto vaí.
2. Koe'uhí ke fiemālie mo malu, puke 'a e fasi-'a-nima to'omata'ú 'o e tokotahá 'aki hono nima to'ohemá; pea piki 'a e nima to'ohema 'o e tokotaha teu papitaisó ki he fasi-'a-nima to'ohema 'o e tokotaha fai papitaisó.
3. Hiki hono nima to'omata'ú ke sikuea.
4. Lea'aki 'a e hingoa kakato 'o e tokotahá pea ne pehē, "Kuo [fakamafa-i'i] au 'e Sīsū Kalaisi pea 'oku ou papitaiso koe 'i he huafa 'o e Tamai mo e 'Alo mo e Laumālie Mā'oni'oni. 'Ēmeni" (T&F 20:73).
5. 'Ai ke puke 'e he tokotahá hono ihú 'aki hono nima to'omata'ú (ke fiemālie); pea hili leva 'e he tokotaha fai papitaisó 'a hono nima to'omata'ú 'i he funga tu'a 'o e tokotaha 'oku papitaisó pea ne fakauku kakato hifo ia, 'o kau ai mo hono valá.
6. Tokoni ke tu'ū hake 'a e tokotahá mei he vaí.

'E fakamo'oni ha ongo taula'eiki pe ma'ū Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki 'e toko ua 'i he papitaiso kotoa pē 'o fakapapau'i 'oku fakahoko totonu. Kuo pau ke toe lau 'a e ouaú 'o kapau na'e 'ikai lau hono fakaleá 'o tatau tofu pē mo ia 'oku hā 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 20:73 pe 'e 'i ai ha kongá 'o e sino pe vala 'o e tokotaha 'oku papitaisó ne 'ikai puli kakato ki lalo he vaí. Kuo pau ke tui 'e he tokotaha 'oku papitaisó mo e tokotaha 'oku ne fakahoko 'a e ouaú, ha teunga hinehina 'oku 'ikai aata he taimi 'oku viviku aí.

Hilifakinimá

Ko e kau papi ului ko ia 'oku ta'ū hiva pe motu'a angé pea pehē kiante kinautolu 'oku ta'ū valu ka 'oku 'ikai Siasi 'enau mātu'á, 'oku hilifakinima kinautolu 'i ha houalotu sākalamēniti (vakai, T&F 20:41). 'E lava pē ke hilifakinima

leva ha fanau ta'uvalu ia 'i he hili honau papitaisó 'i he feitu'u pē ne fai ai 'a e papitaisó 'o kapau 'oku Siasi pē ha taha 'o 'ene mātu'á pea kapau 'oku fakatou fakangofua 'e he ongomātu'á ke fai 'a e papitaisó mo e hilifakinimá. *Fakatatau mo e fakahinohino 'a e pīsope pe palesiteni fakakoló, 'e lava 'o fakahoko 'a e ouaú ni 'e ha taha ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki 'e toko taha pe lahi ange. Te nau hilifaki fakama'ama'a honau nimá ki he 'ulu 'o e tokotahá. 'E fai leva 'eni 'e he tokotaha 'okú ne fakahoko 'a e ouaú:*

1. Lea'aki 'a e hingoa kakato 'o e tokotaha na'e papitaisó.
2. Fakahaa'i 'oku fakahoko 'a e ouaú 'i he mafai 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki.
3. Fakama'u 'a e tokotahá ko ha mēmipa 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.
4. Foaki 'a e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni 'aki ha'ane pehē, "Ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni."
5. Foaki mo ha tāpuaki fakataula'eiki 'o fakatatau mo e fakahinohino 'a e Laumālié.
6. Faka'osi 'i he huafa 'o Sisū Kalaisi.

Ko Hono Foaki 'o e Lakanga Fakataula'eiki mo Fakanofu ki ha Lakanga Ai

'Oku tokanga'i 'e he pīsope pe palesiteni fakakoló 'a hono foaki 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné pea mo e ngaahi fakanofu ki he ngaahi lakanga ko e tikoní,

akonakí mo e taula'eiki. Ki mu'a pea fakanofu ha taha ki ha tu'unga 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné, kuo pau ke 'initaviu ia 'e he pīsope pe palesiteni fakakoló ke 'ilo'i pe 'okú ne taau. 'Ikai ngata ai, kuo pau ke hikinima'i ia 'i ha houalotu sākalamē-niti 'a e koló. 'O ka fakamafai'i 'e he pīsope pe palesiteni fakakoló, 'e lava ke foaki 'e ha taula'eiki 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné ki ha tokotaha kehe mo fakanofu ia ki ha lakanga 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné.

'Oku tokanga'i 'e he palesiteni fakasiteiki pe fakamisioná 'a hono foaki 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki pea mo e fakanofu ki he ongo tu'unga ko e kaumā-tu'á mo e taula'eiki lahi.

Ke foaki 'a e lakanga fakataula'eiki pe fakanofu ha taha ki ha tu'unga he lakanga fakataula'eiki, 'e hilifaki fakama'ama'a 'e ha tangata 'e toko taha pe toko lahi ange ai, 'a ia 'oku nau ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki pea kuo fakamafai'i 'e he ma'u mafai pulé, 'a hona[u] ngaahi nimá 'i he 'ulu 'o e tokotahá. Ko e tokotaha ko ia 'okú ne fakahoko 'a e ouaú te ne:

1. Ui 'a e tokotahá 'aki hono hingoa kakató.
2. Fakahaa'í 'a e mafai (Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné pe Faka-Melekisētekí) 'oku fakahoko 'aki 'a e fakanofó.
3. Foaki 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné pe Faka-Melekisētekí, tuku-kehe kapau ne 'osi foaki ia ki mu'a.
4. Fakanofó 'a e tokotahá ki he tu'unga 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné pe Faka-Melekisētekí pea foaki ki ai 'a e ngaahi totonu, ngaahi mālohi pea mo e mafai 'o e tu'unga ko iá.
5. Foaki ha tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí 'o fakatatau mo e fakahinohino 'a e Laumālié.
6. Faka'osi 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí.

Sākalamēnití

Ko e sākalamēnití ko ha ouau topu-
tapu mo'oni ia. 'Oku 'omi 'e hono
ma'u 'o e sākalamēnití ha faingamālie
ke manatu'í ai 'a e mo'ui, ngaahi ako-
naki pea mo e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí.
Ko ha taimi ia ke fakafou ai 'a e
ngaahi fuakava na'e fakahoko mo e

'Eikí 'i he taimi 'o e papitaisó (vakai,
Mōsaia 18:8–10).

'E lava 'e he kau akonakí mo e kau
taula'eikí 'o teuteu'í 'a e sākalamēnití;
lava ke tāpuaki'í ia 'e he kau taula-
'eikí; pea 'e lava foki ke tufaki ia 'e
he kau tikoní, kau akonakí mo e kau
taula'eikí. 'E lava 'e he kau tangata
ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-
Melekisētekí 'o teuteu'í, tāpuaki'í pe
tufaki 'a e sākalamēnití, ka 'oku toki
anga maheni 'aki ha'anau fakahoko
ia 'o kapau 'oku fu'u toko si'í 'a e kau
ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné.
Kapau na'e fakahoko 'e ha taha ha
angahala mamafa, 'oku totonu ke
'oua te ne teuteu, tāpuaki'í mo tufaki
'a e sākalamēnití kae 'oua kuó ne
fakatomala pea fakalelei'í e me'a ko iá
mo 'ene pīsopé pe palesiteni fakakoló.

Ko kinautolu 'oku nau teuteu, tāpu-
akí'í mo tufaki 'a e sākalamēnití, 'oku
nau fakafongā'í ai 'a e 'Eikí 'i hono
fakahoko e ouaú ni ki he ní'ihī kehé.
Ko e tokotaha kotoa pē 'okú ne ma'u
'a e lakanga fakataula'eikí 'oku totonu
ke ne fakahoko 'a e ngāuē ni 'i he lotu
mālū'ia mo 'apasia. 'Oku totonu ke ne
teuteu lelei, ma'a mo teunga lelei foki.
'Oku totonu ke hā mei hono fōtunga
fakafō'ituituí 'a e toputapu 'o e ouaú.

'Oku totonu ke teuteu 'a e sākalamē-
nití 'e he kau tangata 'oku nau teuteu
iá, ki mu'a pea kamata 'a e fakataha-
'angá. 'Oku nau tuku 'a e ngaahi
kongā mā kuo te'eki ke pakipakí 'i
ha fanga kí'í laulau mā 'oku ma'a pea
nau fokotu'u he funga tēpile sākala-
mēnití 'a e fanga kí'í ipu sākalamēnití

kuo 'osi 'i ai ha vai fo'ou. 'Oku nau 'ufi'ufi e maá mo e vai 'aki ha konga tupenu ma'a hinehina.

Lolotonga 'a e himi sākalamēnití, 'oku to'o leva 'e kinautolu 'i he tēpile sākalamēnití 'a e 'ufi'ufi 'o e maá pea nau pakipaki iiki leva 'a e maá. Hili 'a e himí, 'oku tū'ulutui leva 'a e tokotaha 'okú ne tāpuaki'i iá 'o fai 'a e lotu sākalamēnití ki hono tāpuaki'i 'o e maá. 'Oku tufaki leva 'e he kau tangatá 'a e maá ki he ní'ihí 'oku 'i he fakataha'angá 'i ha founga molumalu mo maau. Ko e ma'u mafai pule 'i he fakataha'angá 'okú ne tomu'a kai 'a e sākalamēnití. 'I he hili ko ia hono ma'u 'e he tokotaha kotoa pē he fakataha'angá ha faingamālie ke kai 'a e maá, 'oku foki leva 'a kinautolu 'oku nau tufaki ki he tēpile sākalamēnití. 'Oku 'ufi'ufi'i leva 'a e ngaahi laulaú 'e kinautolu 'oku nau tāpuaki'i 'a e sākalamēnití hili pē hono tufaki 'o e maá.

'Oku to'o leva 'e kinautolu 'i he tēpile sākalamēnití 'a e 'ufi'ufi mei he ngaahi laulau vai. 'Oku tū'ulutui 'a e tokotaha 'okú ne tāpuaki'i e vai 'o fai 'a e lotu sākalamēnití 'o e vai. 'Oku tufaki leva 'e he kau ma'u lakanga fakataula'eikí 'a e vai kiate kinautolu 'oku 'i ai. 'Oku toe fakafoki 'a e ngaahi laulaú ki he tēpile sākalamēnití pea toe 'ufi'ufi'i. 'Oku foki leva 'a e kau ma'u lakanga fakataula'eikí ne nau tāpuaki'i mo tufaki 'a e sākalamēnití ki honau tangutu'angá, fakataha mo e kāingalotú.

'Oku fakataumu'a 'a e sākalamēnití ki he kāingalotu 'o e Siasí, 'o kau ai 'a e fānaú. 'Oku totonu ke 'oua na'a fanongonongo 'e he tokotaha 'okú ne tataki 'a e fakataha'angá ke tufaki 'a e sākalamēnití ki he kāingalotú pē; 'oku 'ikai totonu ke fai ha fa'ahinga me'a ke ta'ofi ai hano ma'u 'e ha taha ta'e Siasí 'a e sākalamēnití.

Kuo pau ke fakahoko 'a e ongo lotu sākalamēnití 'i ha lea 'oku mahino, tonu pea 'i he anga faka'eieiki foki. Kapau 'oku fai 'e he tokotaha 'okú ne tāpuaki'i ha fehālaaki 'i he'ene lau 'a e fakaleá pea 'ikai ke ne fakatonu-tonu ia, 'e kole ange leva 'e he pīsopé pe palesiteni fakakoló ke ne toe fai 'a e lotú pea 'ai ia ke tonu.

Ko e lotu 'eni 'o e maá:

“ 'E 'Otua, ko e Tamai Ta'engatá, 'oku mau kole kiate koe 'i he huafa 'o ho 'Alo ko Sīsū Kalaisí, ke ke tāpuaki'i mo fakatapui 'a e maá ni ki he ngaahi laumālie 'o kinautolu kotoa pē 'e 'ilo aí, ke nau 'ilo ia 'i he fakamanatu ki he sino 'o ho 'Aló, 'o fakapapau ai kiate koe, 'e 'Otua ko e Tamai Ta'engatá, 'oku nau to'o 'i he fiamālie kiate kinautolu 'a e huafa 'o ho 'Aló, pea manatu ma'u ai pē kiate ia, mo tauhi 'ene ngaahi fekau 'a ia kuó ne tuku kiate kinautolú; koe'uhí ke 'iate kinautolu ma'u ai pē 'a hono Laumālié. 'Ēmeni.” (T&F 20:77 mo e Molonai 4).

Ko e lotu 'eni 'o e vai:

“ 'E 'Otua, ko e Tamai Ta'engatá, 'oku mau kole kiate koe 'i he huafa 'o ho 'Alo ko Sīsū Kalaisí, ke ke tāpuaki'i mo

fakatapui 'a e [vaí] ni ki he ngaahi lau-mālie 'o kinautolu kotoa pē 'e inu aí, ke nau fai ia 'i he fakamanatu ki he ta'ata'a 'o ho 'Aló, 'a ia na'e lilingi koe'uhí ko kinautolu; ke nau fakapapau ai kiate koe 'e 'Otua ko e Tamai Ta'engatá, 'oku nau manatu ma'u ai pē kiate ia, koe'uhí ke 'iate kinautolu 'a hono Laumālié. 'Ēmeni" (T&F 20:79 mo e Molonai 5).

'Oku totonu ke fakama'a 'a e sākalamēnití mei he tēpilé he vave tahá hili pē 'a e fakataha'angá. 'E lava ke fakaaonga'i ko ha me'atokoni ha mā 'oku kei toe.

'Oku fie ma'u ha fakamafai mei he ma'u mafai pulé ki hono tāpuaki'i mo tufaki 'o e sākalamēnití.

Ko Hono Fakatapui 'o e Loló

'Oku fakatapui 'e ha tangata 'e taha (pe lahi ange) 'oku ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki 'a e lolo 'ōlivé ki he taumu'a toputapu ko e tākai 'o e mahakí pe faingata'a'ia. Ko e tokotaha 'okú ne fakatapui e loló te ne:

1. To'o 'a e 'ai'anga lolo 'ōlive kuo 'osi fakaavá.
2. Ui ki he'etau Tamai Hēvaní.
3. Fakahā 'okú ne fakahoko 'eni 'i he mafai 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki.
4. Fakatapui 'a e loló (kae 'ikai ko e 'ai'anga loló) pea vahe'i ia ki hono tākai 'o e mahakí mo e faingata'a'ia.
5. Faka'osi 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí.

Faingāue ki he Mahakí

Ko ha kau tangata ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki pē te nau lava 'o faingāue ki he mahakí pe faingata'a'ia. 'Oku anga maheni 'aki hano fakahoko 'eni 'e ha toko ua pe toko lahi ange, ka 'e lava 'o fakahoko ia 'e ha tangata ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki 'i he mafai 'o e lakanga fakataula'eikí.

Ko ha tamai 'okú ne ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki, 'oku totonu ke ne faingāue ki he kau mēmipa 'o hono fāmili 'oku puké. Te ne lava 'o kole ki ha taha ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki ke tokoni ange.

'Oku kongá ua 'a e faingāue ki he mahakí: (1) ko hono tākai 'aki 'o e loló pea (2) mo hono fakama'u 'o e tākai loló.

Tākai 'aki 'a e Loló

'Oku tākai 'a e tokotaha puké 'e ha taha ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki. Ke fai 'ení, te ne:

1. Tulutā ha me'i lolo kuo fakatapui he funga 'ulu 'o e tokotahá.
2. Hilifaki fakama'ama'a hono ongo nimá 'i he 'ulu 'o e tokotahá pea ui 'a e tokotahá ni 'aki hono hingoa kakató.
3. Fakahaa'i 'okú ne tākai 'a e tokotahá 'i he mafai 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki.
4. Fakahaa'i 'okú ne tākai 'aki ia ha lolo kuo fakatapui ki hono tākai mo tāpuaki'i 'o e mahakí mo e faingata'a'ia.
5. Faka'osi 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí.

Fakama'u 'o e Tākaí

'Oku anga maheni 'aki hano hilifaki 'e ha kau tangata ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki 'e toko ua pe toko lahi ange 'a honau nimá ki he 'ulu 'o e tokotaha 'oku puké. 'E fakama'u leva 'e ha taha 'iate kinautolu 'a e tākaí. Ke fai iá, te ne:

1. Ui 'a e tokotahá 'aki hono hingoa kakató.
2. Fakahaa'i 'okú ne fakama'u 'a e tākaí 'i he mafai 'o e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki.
3. Foaki ha tāpuaki 'o fakatatau mo e fakahinohino 'a e Laumālié.
5. Faka'osi 'i he huafa 'o Sisū Kalaisí.

Ngaahi Tāpuaki Fakatamai mo ha Ngaahi Tāpuaki Kehe 'o e Fakafiemālie mo e Fale'i

'Oku foaki 'a e ngaahi tāpuaki fakatamai mo ha ngaahi tāpuaki

fakataula'eiki kehe ke hoko ko ha fakahinohino mo ha fakafiemālie, 'o fakatatau mo e fakahinohino 'a e Laumālié.

'E lava 'e ha tamai 'okú ne ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki 'o foaki ha ngaahi tāpuaki fakatamai ki he'ene fānaú. 'E matu'aki 'aonga 'a e ngaahi tāpuaki ni 'i he taimi 'oku mavahe ai e fānaú mei 'api ke hū ki ha 'apiako, 'alu 'o ngāue fakafaipekaú, pe taimi 'oku nau kamata ngāue aí, malí, hū ki he ngāue fakakautau, pe fehanganhangai mo ha ngaahi faingata'a fakafo'ituitui 'oku anga-kehé.

'E lava ke hoko 'a e ngaahi tāpuaki ko 'ení ko ha mālohinga lahi ia ki ha fānili. 'E lava 'e ha fānili 'o hiki ha tāpuaki fakatamai ma'a 'enau lekooti fakafānili, ka 'oku 'ikai tauhi ia he ngaahi lekooti 'a e Siasí. 'Oku totonu ke fakalotolahi'i 'e he ngaahi mātu'á 'enau fānaú ke nau fekumi ki he ngaahi tāpuaki fakatamai he taimi 'oku nau faingata'a'ia aí.

'E lava foki 'e ha kau tangata mo'ui taau 'oku ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki 'o foaki ha ngaahi

tāpuaki ko ha fakafiemālie mo ha fale’i ki honau uaifí, kāinga ofí pea mo ha ni’ihi kehe te nau kole íá.

Ke foaki ha tāpuaki fakatamai pe ngaahi tāpuaki kehe ko ha fale’i mo ha fakafiemālie, ‘e hanga ‘e he tangata ma’u Lakanga Taula’eiki Faka-Melekisēteki ‘e toko taha pe toko lahi ange, ‘o hilifaki fakama’a-ma’a honau ngaahi nimá ‘i he ‘ulu ‘o e tokotaha ‘oku tāpuaki’í. ‘Oku ‘ikai fie ma’u ha lolo ia ki he fa’ahinga tāpuaki peheé. ‘E hanga leva ‘e he tokotaha ‘okú ne foaki ‘a e tāpuaki ‘o:

1. Ui ‘a e tokotahá ‘aki hono hingoa kakató.
2. Fakahaa’i ‘okú ne foaki ‘a e tāpuaki ‘i he mafai ‘o e Lakanga Taula’eiki Faka-Melekisēteki.
3. Foaki ha tāpuaki ‘o fakatatau mo e fakahinohino ‘a e Laumālie.
4. Faka’osi ‘i he huafa ‘o Sīsū Kalaisí.

Tāpuaki’i ‘o e Fa’itoká

Kuo pau ke ma’u ‘e ha taha ‘okú ne tāpuaki’i ha fa’itoka, ‘a e Lakanga Taula’eiki Faka-Melekisēteki pea *kuo*

pau ke fakamafai’i ia ‘e he taki lakanga fakataula’eiki ‘okú ne fakahoko e ouau me’afaka’eiki.

Ke tāpuaki’i ha fa’itoka, te ne:

1. Ui ki he Tamai Hēvaní.
2. Fakahaa’i ‘okú ne tāpuaki’i ‘a e fa’itoká ‘i he mafai ‘o e Lakanga Taula’eiki Faka-Melekisēteki.
3. Tāpuaki’i mo fakatapui ‘a e konga kekekele ‘oku fai ai e me’a faka’eiki ke hoko ko ha mālōlō’anga ki he sino ‘o e pekiá.
4. ‘O ka fe’unga ke fai pehē, pea te ne lotua foki ke fakatapui mo malu’i ‘a e feitu’ú ni kae ‘oua kuo hoko ‘a e Toetu’ú.
5. Kole ki he ‘Eiki ke fakafiemālie’i ‘a e fāmilí mo lea’aki ha ngaahi fakakaukau kehe ‘o fakatatau mo e fakahinohino ‘a e Laumālie.
6. Faka’osi ‘i he huafa ‘o Sīsū Kalaisí.

Kapau ‘e loto ‘a e fāmilí ia ke fai pē ha lotu he ve’e fa’itoká kae ‘ikai ko ha lotu fakatapui, pea ‘e lava pē ke fakahoko ia (‘e ha tangata ma’u Lakanga Taula’eiki Faka-Melekisēteki).

Ko Hono Ma'u Mai 'o e Ngaahi Nāunau 'a e Siasí mo e Fakamatala Fekau'aki mo e Hisitōlia Fakafāmilí

'E lava ke ma'u 'e he kau taki fakalotofonua mo e toenga 'o e kāingalotú 'a e ngaahi nāunau 'a e Siasí, kau ai 'a e folofolá, ngaahi kalasi ke fakahokó, ngaahi makasini 'a e Siasí, kāmení, mo e vala temipalé mei honau senitā tufaki'anga nāunau 'o e Siasí pe senitā tokoní, Senitā Tufaki'anga Nāunau 'i Sōlekí pe fakafou he tu'asila 'initaneti 'o e Siasí, 'a ia ko e www.lds.org.

'E lava foki ke ma'u e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e ngāue hisitōlia fakafāmilí mei he tu'asila 'initaneti 'a e Siasí ki he hisitōlia fakafāmilí, 'a ia ko e www.familysearch.org.

SIASI 'O
SĪSŪ KALAISI
'O E KAU MĀ'ONTONI
'I HE NGAHI AHO
KIMUTĪ NĪ

TONGAN

31180 900